

“Όλες οί φιλοσοφίες μέχρι σήμερα –γράφει ό Gramsci– αντιλαμβάνονται τό άτομο περιορισμένο στην ατομικότητά του. Άλλά τόν άνθρωπο πρέπει νά τόν δοῦμε σά μιά σειρά ενεργητικῶν σχέσεων, μιά διαδικασία, ὅπου –ἔστω καί ἂν ἡ ατομικότητα ἔχει τήν μεγαλύτερη σημασία– δέν εἶναι ὡστόσο τό μοναδικό στοιχεῖο πού πρέπει νά λάβουμε ὑπόψη μας. Ἔτσι ό καθένας ἀλλάζει, στό βαθμό πού μεταβάλλει τό σύνολο τῶν σχέσεων τῶν ὁποίων εἶναι τό κέντρο σύνδεσης²⁸.

Ἡ κοινωνική ἱστορία τῶν ἀνθρώπων εἶναι, κατά τόν Μάρξ, ἡ ἱστορία τῆς ατομικῆς τους ἀνάπτυξης, εἴτε ἔχουν εἴτε δέν ἔχουν συνείδηση τοῦ γεγονότος. Οἱ ὑλικές σχέσεις τους δέν εἶναι παρά οἱ ἀναγκαῖες μορφές στίς ὁποῖες πραγματώνεται ἡ ἀμοιβαία δραστηριότητά τους²⁹. Ὁ κοινωνικός χαρακτήρας τοῦ ἀνθρώπου ἀναπτύσσεται μέσα στην κοινωνική ζωή. Ἔτσι αὐτό πού ἀρχικά ἦταν ἀνάγκη γιά τήν ἐπιδίωση, αὐτό πού ἦταν αὐθόρμητη (δηλαδή ἀναγκαστική) συλλογικότητα, ἔγινε μέ τό πέρασμα τῶν αἰῶνων ἀνθρώπινη «φύση». Ἡ κοινωνική φύση τοῦ ἀνθρώπου δέν εἶναι πιά μόνο προϊόν τῆς ἀνάγκης, οὔτε εἶναι ἀποτέλεσμα κάποιας ἠθικῆς ἐπιταγῆς. Εἶναι πραγματική φύση, ἐσωτερική ἀνάγκη, ὅπως μαρτυροῦν –μαζί μέ τ’ ἄλλα– καί τά δεδομένα τῆς ψυχολογίας. Οἱ ψυχολογικές λειτουργίες δέν νοοῦνται ἔξω ἀπό τούς κοινωνικούς καθορισμούς τους. Τό ἴδιο καί ἡ «προσωπικότητα», δέν ἔχει νόημα ἔξω ἀπό τίς συνθήκες ὅπου διαμορφώθηκε καί ὅπου ἀσκεῖ τόν κοινωνικό της ρόλο. Τέλος, ἡ ἀνάγκη γιά ἐπικοινωνία δέν ἔχει πιά μόνο στενά ὠφελμιστικό χαρακτήρα. Ἐχει γίνει ἐπίσης ἀνάγκη ὑπαρξιακή, ἔκφραση καί πηγή τοῦ συναισθηματικοῦ κόσμου τοῦ ἀτόμου.

Παρόλη τή δεσποτεία τοῦ ἀτομισμοῦ στίς σύγχρονες κεφαλαιοκρατικές κοινωνίες καί τήν ἀντίστοιχη ὑποβάθμιση τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, ἄρα καί τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητας, ὑπάρχει μιά κοινωνική ζωή πού δέν εἶναι ἐξωτερική ὡς πρός τά άτομα. Μέσα στην πρωτόγονη συλλογικότητα, ἐνυπῆρχε ἕνας πρωτόγονος ἀτομισμός. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ πλούτου ἐνίσχυσε αὐτόν τόν ἀτομισμό. Ἡ ατομική ἰδιοκτησία θά ἐνίσχυε μέ τή σειρά της τόν πρωτόγονο ἀτομισμό. Ἔτσι, μέσα ἀπό τόν ἀμοιβαῖο καθορισμό τῶν αντικειμενικῶν-ὑλικῶν ὄρων (αὔξηση τῆς παραγωγικότητας, ἀνάπτυξη πρώτων μορφῶν ατομικῆς ἰδιοκτησίας) καί τῶν ὑποκειμενικῶν παραγόντων

(άτομισμός, δίψα για πλούτο, ματαιοδοξία, ιδεολογικές-μυστικοποιημένες «θεωρητικοποιήσεις» τῶν νέων ιστορικῶν δεδομένων), καί μέσα ἀπό μιά μακρά ιστορική πορεία, ἡ πρωτόγονη κοινοτική ζωή ἀποσαθρώθηκε.

Μέσα «ἀπό τά ἐρείπια τῆς κοινωνίας τῶν γενῶν» ἀναδύθηκε ἡ νέα, δουλοκτητική κοινωνία.

Ὁ Μάρξ ἐπέμενε νά συνδέει τήν «οὐσία» τοῦ ἀνθρώπου μέ τό σύνολο τῶν κοινωνικῶν του σχέσεων καί εἰδικά μέ τήν ὑλική βάση τῆς κοινωνίας:

Τό ἄθροισμα τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, τῶν κεφαλαίων, τῶν μορφῶν τῶν κοινωνικῶν σχέσεων —πού κάθε ἄτομο καί κάθε γενεά βρίσκουν ὡς ὑπάρχοντα δεδομένα— εἶναι ἡ συγκεκριμένη βάση αὐτοῦ πού οἱ φιλόσοφοι φαντάστηκαν σάν «οὐσία τοῦ ἀνθρώπου».³⁰

Μέ τήν ἀλλαγὴ τῶν κοινωνικῶν σχέσεων μεταβάλλεται συνεπῶς καί ἡ «οὐσία» τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλά ἡ δημιουργία τῶν δεδομένων κοινωνικῶν σχέσεων προσδιορίζεται τάχα μόνο ἀπό τήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καί εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπό τό ἤδη ιστορικά διαμορφωμένο σύνολο τῶν ιδιοτήτων τῶν ἀτόμων (ἀπό τήν προϋπάρχουσα καί ταυτόχρονα μεταβαλλόμενη «οὐσία» τους); Τό ὑποκείμενο ἐπι καθορίζεται ἀπό τίς «δομές», λειτουργεῖ ὡς ἀπλός φορέας τους, ὡς τυφλό ἐνεργούμενο τῆς νέας Μοίρας πού λέγεται τρόπος παραγωγῆς; Καί οἱ κοινωνικές σχέσεις δέν προσδιορίζονται ἀπό ἓνα σύνολο, δυνάμει καί ἐνεργεία, ιστορικά καθορισμένων καί κληρονομημένων ιδιοτήτων τοῦ ἀτόμου; Χωρίς νά καταλήξουμε σέ κάποια μορφή «οὐσιολογισμοῦ», βιολογισμοῦ εἴτε ψυχολογισμοῦ, δέν θά πρέπει νά ἀναζητήσουμε τήν ἀλληλεπίδραση ἀντικειμενικοῦ καί ὑποκειμενικοῦ καί νά ξεπεράσουμε τόσο τόν γραμμικό, παραδοσιακό οἰκονομικό ντετερμινισμό, ὅσο καί τή φυσιολογική του κατάληξη, τόν μηχανιστικό δομισμό;

Ἐπάρχει τό κλασικό θεώρημα: Ἡ χαμηλή ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ἀποτελεῖ τή βάση τῆς πρωτόγονης κοινοκτημοσύνης. Σωστό! Ἄλλά ἤδη σ' αὐτή τή βάση δέν ὑπάρχει ἓνας πρωτόγονος άτομισμός, καί ὄχι μόνο στό ἐπίπεδο τῶν «ἐνστίκτων» (ἐπιβίωσης, ἐρωτικό) καί τῆς τάσης γιά ἀνάδειξη, ἀλλά καί σέ σχέση μέ μιά ὑποτυπώδη ιδιοκτησία;

Καί τώρα τό δεύτερο θεώρημα: Ἡ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ὀδήγησε στήν ἐκμετάλλευση ἀνθρώπου ἀπό ἄνθρωπο, στήν καταστροφή τῆς κοινωνίας τῶν γενῶν καί στήν ἐμφάνιση τῆς δουλείας.

Ἄλλά γιατί ἡ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων δέν ὀδήγησε σέ μία πλουσιότερη, εὐημερούσα κοινοτική ζωή; Γιατί ὀδήγησε στήν ἐμφάνιση τῆς τοκογλυφίας, τῆς δουλείας καί τῶν πολέμων καί σέ ὅλη τή φρίκη τῆς μακρᾶς περιόδου τῆς ἀποσάθρωσης τῆς φυλετικῆς κοινωνίας καί τῆς ἐπικράτησης τῆς δουλείας; Ἡ ἱστορική αὐτή πορεία καθορίστηκε ἀπλά καί μόνο ἀπό τήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων;

Ἐπιμένω: Χωρίς νά πέσουμε σέ κάποιο «οὐσιολογισμό» ἢ ψυχολογισμό, πρέπει νά ἐρευνήσουμε τό ρόλο τοῦ ὑποκειμενικοῦ παράγοντα, τῶν διαμορφωμένων χαρακτηριστικῶν τῶν ἀνθρώπων – τή διαλεκτική τους ἀλληλεπίδραση μέ τούς ἀντικειμενικούς ὄρους.

Τό ἄτομο ζοῦσε στά πλαίσια τῆς κοινότητας ὅπως ἡ μέλισσα στήν κυψέλη της (Μάρξ). Ἄλλά ἡ μέλισσα στερεῖται ὁποιασδήποτε ἀτομικότητας, ἐνῶ (πάλι κατά τόν Μάρξ), ἤδη ἀπό τήν περίοδο τῆς βαρβαρότητας ἄρχισαν νά διαμορφώνονται ἡ προσωπική περηφάνια, ὁ συναισθηματικός κόσμος, ἀλλά καί ἡ πανουργία καί τά ἄλλα γνωρίσματα τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνης τῆς περιόδου. Ἦδη ἀπό τήν περίοδο τῆς κοινωνίας τῶν γενῶν τό ἄτομο εἶναι ὀργανικά ἐνταγμένο στήν κοινότητα, ἐνῶ ταυτόχρονα διαφοροποιεῖται, συγκροτεῖ μιά σχετικά αὐτόνομη ἀτομικότητα.

Μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας, ἄρχισαν νά δημιουργοῦνται οἱ ἀντικειμενικοί ὄροι γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καί τήν ἐξάρθρωση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ὁ πρωτόγονος ἀτομισμός, ὑποταγμένος προηγούμενα στούς κανόνες τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἀποτέλεσε τώρα τόν ἄλλο, τόν ὑποκειμενικό παράγοντα τῆς ἀνάπτυξης τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας. Οἱ διαμορφωμένες νέες σχέσεις δημιουργοῦσαν τώρα ἕνα νέο ἀτομισμό, μιά νέα «οὐσία» τοῦ ἀνθρώπου. Ἄν θέλουμε νά ξεπεράσουμε τόν οἰκονομικό ντετερμινισμό θά πρέπει νά μελετήσουμε τή σχέση σταθεροῦ/μεταβλητοῦ στόν κοινωνικό ἄνθρωπο. Ἐκτός ἀπό τή γενεαλογία τῶν κοινωνικῶν μορφῶν, πρέπει νά ἀνασυστήσουμε καί τή γενεαλογία τῆς ἀνθρώπινης «οὐσίας». Ταυτόχρονα πρέπει νά ἐρευνήσουμε

πῶς οἱ νέες σχέσεις μεταγράφονται στό πεδίο τῆς ἰδεολογίας. Μιά τέτοια ἀνασύσταση θά μᾶς βοηθήσει νά κατανοήσουμε, π.χ., τήν αὐτονόμηση τοῦ κόμματος καί τοῦ κράτους στίς περισσότερες σημερινές σοσιαλιστικές κοινωνίες, ἀλλά καί νά προσδιορίσουμε ταυτόχρονα τούς ὅρους γιά τήν ἐξαφάνιση τοῦ ἱστορικά μεταβατικοῦ αὐτοῦ φαινομένου. Μόνον ἔτσι θά μπορέσουμε νά ξεπεράσουμε τόσο τό φαταλισμό τῆς ἀναλλοίωτης οὐσίας (οἱ ἄνθρωποι δέν ἀλλάζουν, ἄρα μάταια ἀγωνίζεστε), ὅσο καί τή μονομέρεια τοῦ οἰκονομικοῦ ντετερμινισμοῦ πού στέκεται ἄπορος μπροστά στήν σημερινή κρίση τοῦ «σοσιαλιστικοῦ» στρατοπέδου.

Πράγματι, σέ ὅλες τίς χῶρες τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ» ἐπεκράτησε, λιγότερο ἢ περισσότερο, ἓνα συγκεντρωτικό-αὐταρχικό μοντέλο ἀνάπτυξης καί μιᾶ ἱεραρχική δομή κοινωνικῶν σχέσεων μέ ἀποτέλεσμα τή διχοτόμηση τῆς κοινωνίας – τά προνόμια καί τή διαφθορά τῶν «μέν», τήν ἀποξένωση καί τήν ἀδιαφορία τῶν «δέ». Ἦταν λοιπόν ἀναπόφευκτη μιᾶ τέτοια πορεία; ὀφείλεται συνεπῶς στή φύση τοῦ ἀνθρώπου; ἄρα ὁ σοσιαλισμός ἀποδείχτηκε μιᾶ νέα –καί ἡ τελευταία– οὐτοπία; Ἦ θά ἦταν δυνατό νά ἐρμηνεύσουμε αὐτά τά φαινόμενα μέ βάση τίς ἀντικειμενικές συνθήκες (οἰκονομία, ἀνάπτυξη, τόν κληρονομημένο ἀτομισμό, τήν ἔλλειψη δημοκρατικῶν παραδόσεων, τή λατρεία καί τό φόβο τοῦ Κράτους, τήν καπιταλιστική περικύκλωση κλπ. κλπ.); Στήν περίπτωση αὐτή θά ἔπρεπε νά ἐπιανεξετάσουμε τό σύνολο τῶν θεσμῶν καί τῶν σχέσεων, ὥστε νά δημιουργήσουμε ἓνα πλαίσιο ἐναντίον τῆς «αὐθόρμητης» τάσης γιά αὐτονόμηση καί συγκεντρωτισμό. Ἀλλά, ἐκτός καί πέρα ἀπό τά νομικά καί ἄλλα πλαίσια, κύριος παράγοντας θά εἶναι πάλι ὁ συσχετισμός δυνάμεων – δηλαδή ἡ δυνατότητα τῆς ἐργατικῆς τάξης καί τῶν λαϊκῶν μαζῶν νά ἐλέγξουν τό ἱστορικό Γίγνεσθαι.

Ἀτομισμός καί κοινωνικότητα βρίσκονται σήμερα σέ ἀνταγωνιστική σχέση. Ἀλλά ἡ δυνατότητα γιά τό σοσιαλιστικό μετασχηματισμό δέ στηρίζεται μόνο σέ ἀντικειμενικές ἀνάγκες καί προϋποθέσεις, ἀλλά μαζί μ' αὐτές καί στήν κοινωνική φύση τοῦ ἀνθρώπου. Στίς νέες συνθήκες, ὅπου θά ἐξαφανιστοῦν οἱ κοινωνικοί ἀνταγωνισμοί καί θά ἐδραιώνεται ὅλο καί πιό

κυριαρχικά ή συνεργασία ανάμεσα στους ανθρώπους, ό άτομισμός θά ύποχωρεί καί θά αναπτύσσεται όλο καί περισσότερο ή συντροφικότητα καί ή ανθρώπινη άλληλεγγύη.

Σέ όλες τίς προηγούμενες έπαναστάσεις, έγγραφαν οί Μάρξ καί Ένγκελς, ό τρόπος δραστηριότητας έμεινε άμετάβλητος. Τό μόνο πού άλλαξε ήταν ή κατανομή τής εργασίας στά πρόσωπα. Έ σοσιαλιστική επανάσταση, αντίθετα, «κατευθύνεται έναντίον του προηγούμενου τρόπου δραστηριότητας, καταργεί τήν εργασία [δηλ. τή μισθωτή εργασία] καί θέτει τέλος στή δεσποτεία τών τάξεων καταργώντας τίς ίδιες τίς τάξεις, γιατί πραγματοποιείται από μιά τάξη πού δέν θεωρείται πιά σά μιά τάξη μέσα στήν κοινωνία, πού δέν αναγνωρίζεται πλέον σάν τέτοια, καί πού είναι ήδη ή έκφραση τής διάλυσης όλων τών τάξεων»³¹. Τό πρώτο πείραμα γιά οίκοδόμηση του σοσιαλισμού απέδειξε ότι τό πρόβλημα είναι πιο σύνθετο. Στο όνομα τής εργατικής τάξης αναπτύχθηκαν νέες, άνέκδοτες μορφές εκμετάλλευσης καί κυριαρχίας.

Οί θεμελιωτές του ιστορικού ύλισμου δέν έβλεπαν μόνο τίς οικονομικές όψεις τών φαινομένων, καί ειδικά του σοσιαλισμού. Έβλεπαν τό σύνολο –καί τήν ούσία– τών κοινωνικών σχέσεων, καί γι' αυτό καταπολέμησαν πάντα τόν οίκονομισμό. Μιά αύξηση τών μισθών, έγγραφε ό Μάρξ, δέ θά ήταν άλλο «από μιά καλύτερη άμοιβή τών δούλων». Έ ισότητα τών μισθών, όπως τή διεκδικούσε τότε ό Proudhon, δέ θά όδηγούσε –κατά τόν Μάρξ– παρά στήν αντίληψη τής κοινωνίας ως άφηρημένου καπιταλιστή. «Ό μισθός», συνεχίζει ό Μάρξ, «είναι μιά άμεση συνέπεια τής άλλοτριωμένης εργασίας, καί ή άλλοτριωμένη εργασία είναι ή άμεση αίτία τής άτομικής ιδιοκτησίας. Έ εξαφάνιση, κατά συνέπεια, του ενός όρου συνεπάγεται επίσης τήν εξαφάνιση του άλλου».³² Ό σοσιαλισμός, συνεπώς, δέν πρέπει νά είναι άπλως μιά δίκαιη κατανομή του κοινωνικού προϊόντος, αλλά μιά ριζική άλλαγή του συνόλου τών κοινωνικών σχέσεων, ή όποία, αίροντας τίς άλλοτριώσεις τής ταξικής κοινωνίας, θά έχει σά συνέπεια τήν όλόπλευρη ανάπτυξη τής ανθρώπινης προσωπικότητας.

Ό ιδιωτικός πλούτος δέν προκύπτει άπλως από τήν ιδιοποίηση τής υπεραξίας τών εργαζομένων. Συγκεντρώθηκε χάρη στή βία, καί στηρίζεται

στή βία. "Όταν μέ σκληρό μόχθο –γράφει ό Μάρξ– οί άνθρωποι ξεπέρασαν τήν πρώτη, ζωώδη τους κατάσταση, τότε δημιουργήθηκαν οί συνθήκες ώστε «ή υπερεργασία του ενός νά μπορεϊ νά γίνεται πηγή ζωής για τόν άλλο, κι αυτό δέν πραγματοποιήθηκε ποτέ χωρίς τή συνδρομή τής βίας, πού υποτάσσει τόν ένα στόν άλλο»³³. Καί ό Μάρξ συνεχίζει:

‘Η οικονομία τών συλλογικῶν μέσων εργασίας, πού ενεργοποιήθηκε καί ώρίμασε σαν σέ θερμοκήπιο μέ τό σύστημα του εργοστασίου, γίνεται στά χέρια του κεφαλαίου ένα σύστημα κλοπής πάνω στις ζωτικές συνθήκες του εργάτη, στή διάρκεια τής εργασίας, στό χώρο, στόν αέρα, στό φῶς καί στά μέτρα προσωπικής ασφάλειας έναντίον τών κινδύνων τής παραγωγής.³⁴

Οί προηγούμενες κοινωνικές σχέσεις διατηροῦνται χάρη στήν κρατική βία.

Γενικότερα, ή ιστορία τής αστικής κοινωνίας εἶναι μιά ιστορία βίας καί τρομοκρατίας. Μέ τή βία ή αστική τάξη επέβαλε τήν οικονομική ἐξουσία της – μέ τήν καταλήστευση τών ἀγροτῶν καί τών εργατῶν, μέ τό ἐμπόριο τών ὄπλων καί τόν ἐφοδιασμό τών στρατῶν, μέ τούς πολέμους καί τούς ἀποικιακούς πολέμους, μέ τήν καταστροφή τών ἀποικιῶν καί τήν καταλήστευση τόσο τών πρώτων ὑλῶν ὅσο καί τής εργατικῆς τους δύναμης. ‘Η αστική τάξη επέβαλε μέ τή βία τήν πολιτική ἐξουσία της – ἄς θυμηθοῦμε τόν Cromwell, τόν Καλβίνο, τή Γαλλική Ἐπανάσταση καί τόν ἀμερικανικό ἐμφύλιο πόλεμο. Μέ τή βία ἐπεζήτησε τήν ἀνακατανομή του κόσμου – μέ τόν πρώτο καί μέ τό δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Μέ τή βία ἀντιμετώπισε τούς ἀντιπάλους της, καί διατήρησε καί διατηρεϊ τά οικονομικά της πρόνομα – ἄς θυμηθοῦμε τή σφαγή τών κομμουνάρων του Παρισιου, τό 1905 στή Μόσχα, τό 1919 στή Γερμανία καί στήν Οὐγγαρία, τό Χίτλερ, τό Φράνκο καί τίς δικτατορίες του μεσοπολέμου, τήν Ἑλλάδα του 1945-49, τό Βιετνάμ, τίς δικτατορίες στή Λατινική Ἀμερική, τίς ἐπεμβάσεις στή Μέση Ἀνατολή, ὅλη τήν ἀμέτρητη σειρά ἀπό γενοκτονίες πού ἔγιναν για νά διατηρηθεϊ ὁ ἅγιος θεσμός τής αστικής ἰδιοκτησίας.

‘Ο καπιταλισμός ἔχει ἀνάγκη ἀπό τή βία καί ἐκτρέφει τή βία, κι αυτό γιατί εἶναι ή κυριαρχία τών λίγων ἐπάνω στους πολλούς. ‘Ο σοσιαλισμός,

ἀντίθετα, χρειάζεται τή βία μόνο για νά ἀνατρέψει τήν κυριαρχία τοῦ κεφαλαίου καί νά προστατεύσει στήν πρώτη φάση τή νέα ἐξουσία ἀπό τίς δυνάμεις τῆς ἀντεπανάστασης. Ἡ ἀστική τάξη ἔχει ἀνάγκη ἀπό μιά ἀδιάκοπη τρομοκρατία στό ἐσωτερικό τῆς κάθε χώρας. Ὁ σοσιαλισμός δέν ἔχει καταρχήν τέτοια ἀνάγκη, ἐπειδή ἐκπροσωπεῖ τά συμφέροντα καί στηρίζεται στήν συγκατάθεση τῆς συντριπτικῆς πλειοψηφίας τῶν πολιτῶν. Ἐνώ λοιπόν ἡ βία εἶναι πάγια κατάσταση στίς ταξικές κοινωνίες, ἀποτελεῖ, θεωρητικά, παροδικό φαινόμενο στό σοσιαλισμό, καί ἐξαφανίζεται ὀριστικά μέ τήν ἐξαφάνιση τῶν τάξεων καί τό θάνατο τοῦ κράτους. Ἐντούτοις οἱ ἱστορικές περιπέτειες τοῦ σοσιαλισμοῦ εἶχαν σάν συνέπεια τή μακροζωία τοῦ Κράτους καί μορφές βίας σέ πλήρη ἀντίθεση μέ τίς θεωρητικές προβλέψεις. Ἀλλά θά μιλήσουμε γι' αὐτά στό ἐπόμενο Κεφάλαιο.

Ἡ ἱστορία εἶναι δημιούργημα τοῦ παραγωγικοῦ μόχθου καί τῶν πολιτικῶν ἀγῶνων τῶν μαζῶν. Καί στούς δύο αὐτούς ἀλληλένδετους χώρους τῆς κοινωνικῆς πρακτικῆς, τό γενικό συμφέρον δέν ὑπάρχει μόνο στή φαντασία, ἀλλά καί μέσα στήν ἴδια τήν πραγματικότητα: στήν ἀ λ λ η λ ε ξ ἄ ρ - τ η σ η τ ῶ ν ἀ τ ὴ μ ω ν. Ὡστόσο στίς κοινωνίες τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, τό κοινωνικό συμφέρον ἀντιφάσκει κατά κανόνα μέ τό ἀτομικό καί τό οἰκογενειακό. Αὕτῃ ἡ ἀντικειμενική ἀντίφαση ἐκδηλώνεται τόσο στό χῶρο τῆς ἰδεολογίας, ὅσο καί στήν καθημερινή πράξη. Οἱ ἄνθρωποι ἐξιδανικεύουν τό γενικό συμφέρον, ἀλλά συχνά κάτω ἀπό τίς πομπώδεις διακηρύξεις βρίσκεται ἡ ἐπιδίωξη τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος:

Ἀκριβῶς ἐπειδή τά ἄτομα δέν ἐπιζητοῦν παρὰ μόνο τό ἰδιαίτερο συμφέρον τους – πού γι' αὐτά δέ συμπίπτει μέ τό συλλογικό συμφέρον: ἡ καθολικότητα δέν ἦταν παρὰ μιά ἀπατηλή μορφή τῆς συλλογικότητας – τό συμφέρον αὐτό ἐμφανίζεται σάν ἓνα συμφέρον πού τούς εἶναι «ξένο», πού εἶναι «ἀνεξάρτητο» ἀπ' αὐτούς, καί πού τό ἴδιο μέ τή σειρά του εἶναι ἓνα συμφέρον «καθολικό», εἰδικό καί ἰδιαίτερο.

Ἡ πρακτική μάχη αὐτῶν τῶν συμφερόντων, «πού ἀδιάκοπα συγκρούονται πραγματικά μέ τά συλλογικά ἢ φανταστικά συλλογικά συμφέροντα, καθιστᾷ ἀναγκαία τήν πρακτική ἐπέμβαση καί τήν ἀνάσχεση ἀπό τό ἀπατηλό “καθολικό” συμφέρον, μέ τή μορφή τοῦ Κράτους»³⁵

Ἡ ἀντικειμενική ἀντίφαση ἀνάμεσα στό προσωπικό συμφέρον καί τήν ἀπατηλή συνείδηση τοῦ καθήκοντος, κ.τ.π., εἶναι μιά κατάσταση συνηθισμένη στίς κοινωνίες ὅπου ζοῦμε, καί ὅπου εἶναι συχνό τό θέαμα ἄθλιων ὑπάρξεων πού διακηρύσσουν τά πλέον «ὑψηλά» ἰδανικά. Ἄλλά ἡ ἀντίφαση αὐτή δέν εἶναι στενά προσωπική, ἢ ἀπλή ἰδεολογική ἀσυνέπεια. Εἶναι ἡ ἀναγκαστική μεταγραφή, στό χῶρο τῆς ἰδεολογίας, τῆς πραγματικῆς ἀντίφασης πού λειτουργεῖ στά ἴδια τά θεμέλια τοῦ κοινωνικοῦ εἶναι. Ἡ θεωρησιακή φιλοσοφία καί ἡ θεωρησιακή ἠθική εἶναι τό ἀπαραίτητο πνευματικό συμπλήρωμα «ένός κόσμου δίχως πνεῦμα», ἡ ἀπαραίτητη φανταστική δόση ψυχῆς, «σ' ἓνα κόσμο χωρίς ψυχή». Εἶναι ἡ ἀναποτελεσματική συνταγή ἐνοποίησης μιᾶς κοινωνίας πού δέν μπορεῖ νά ἐνοποιηθεῖ, ἀλλά μόνο νά καταστραφεῖ. Μόνο στήν κομμουνιστική κοινωνία τό ἀτομικό συμφέρον θά ἐναρμονίζεται συνειδητά (δέν θά ταυτίζεται) μέ τό συλλογικό.

«Οἱ φιλόσοφοι μέχρι σήμερα ἐρμήνευαν τόν κόσμο μέ διαφόρους τρόπους. Ἄλλά τό πρόβλημα εἶναι νά τόν ἀλλάξουμε» (Ἐνδέκατη Θέση γιά τόν Feuerbach). Καί ὁ Gramsci σχολιάζει:

Ἡ θέση αὐτή δέν πρέπει νά ἐρμηνευτεῖ σάν ἀπόρριψη κάθε φιλοσοφίας, ἀλλά σάν ἀπόρριψη τοῦ ψιττακισμοῦ τῶν φιλοσόφων καί ἐνεργητική βεβαίωση τῆς ἐνότητας ἀνάμεσα στή θεωρία καί στήν πράξη.³⁶

Ἡ ἐνότητα αὐτή ἐπιτυγχάνεται (στό βαθμό πού ἐπιτυγχάνεται καί ὅταν καί ὅπου ἐπιτυγχάνεται) μέσα στήν πράξη γιά τή σοσιαλιστική ἀνάπλαση τῆς κοινωνίας. Τό ἀτομικό συμφέρον συγχωνεύεται τότε μέ τό γενικό. Ἀντίστοιχα ἡ θεωρητική ἔκφραση τοῦ πολιτικοῦ κινήματος μπορεῖ νά εἶναι διαυγής: νά μήν παίρνει τήν ἀπατηλή μορφή τῶν ὑψηλῶν ἰδανικῶν πού ἐπικαλύπτουν καί καθαγιάζουν ταπεινές πρακτικές.

Ἡ ἐνότητα θεωρίας καί πράξης ἀποκαθίσταται μέσα στήν πολιτική πρακτική, πού δέν ἔχει στενά οικονομικούς, ἀλλά εὐρύτερα κοινωνικούς καί ἠθικούς στόχους. «Τό νά ἀγωνίζεσαι γιά τό προλεταριάτο καί μαζί μέ τό προλεταριάτο», γράφει ὁ J. Lacroix, «σημαίνει ὅτι προωθεῖς ἀξίες. Πο-

λύ μακριά από τό νά εἶναι ἀπάνθρωπος, ὁ ὀλοκληρωτικός ἀγώνας ἐναντίον τοῦ καπιταλισμοῦ εἶναι, στά μάτια τοῦ μαρξιστῆ, ἀγώνας γιά τόν ἄνθρωπο». Ἡ ἠθικότητα, συνεχίζει ὁ Γάλλος χριστιανός φιλόσοφος, «ταυτίζεται μέ τήν προοδευτικότητα, καί στό μαρξισμό δεσπόζει μιά παράξενη αἰσιοδοξία, ἕνα κλίμα βεβαίωσης»³⁷.

Τό κλίμα αἰσιοδοξίας καί βεβαίωσης πού χαρακτηρίζει τό μαρξισμό δέν εἶναι τυχαῖο: προκύπτει ἀπό τήν ἀντικειμενική δύναμι ἐνότητα τοῦ ἀτομικοῦ καί τοῦ γενικοῦ, καί ἀπό τήν πεποίθηση ὅτι, παρόλες τίς ἀντιξοότητες, τά λάθη καί τίς τραγωδίες, οἱ ἴδιοι οἱ ἄνθρωποι μέ τή συνειδητή πράξη τους θά δημιουργήσουν ἕνα κόσμο ἰσότητας καί ἀδελφοσύνης, ὅπου ὁ ἄνθρωπος θά πάψει νά εἶναι ἐμπόρευμα.

Οἱ διάφορες «ἐνότητες» τῶν ταξικῶν κοινωνιῶν ἀποδείχτηκαν ἰδεολογήματα πού δέν μπόρεσαν νά ἀναχαιτίσουν τίς πραγματικές ἀντιθέσεις τους. Ἡ ἐθνική ἐνότητα δέν ἀπέτρεψε τούς ἐμφύλιους πολέμους, καί ἡ «ἐνότητα ἐν Χριστῷ» συνυπῆρξε καί συνυπάρχει μέ τήν ἐκμετάλλευση, τή δουλεία, τίς ἀλληλοσφαγές, τίς φυλακές, τά βασανιστήρια καί τίς ἐκτελέσεις. Ἡ ἐννοια τῆς «δυστυχισμένης συνείδησης» μπορεῖ νά ἔχει ἰδεαλιστική προέλευση. Ἀλλά αὐτή ἡ συνειδησιακή κατάσταση ὑπάρχει, καί ἡ ἀντιφατικότητά της ἀντιστοιχεῖ στήν ἀνταγωνιστικότητα τοῦ κοινωνικοῦ εἶναι, ἡ ὁποία ἐκφράζεται στήν ἀντίθεση ἀτομικοῦ καί γενικοῦ, θεωρίας καί πράξης, «ἠθικῶν ἀρχῶν» καί καθημερινῆς πρακτικῆς. Ἡ «εὐτυχής συνείδηση» τοῦ μαρξιστῆ εἶναι ἡ ἔκφραση τῆς ἐνότητάς του μέ τήν κοινωνική πρωτοπορία πού ἀγωνίζεται γιά τήν πραγματική ἐνοποίηση τῆς κοινωνίας.

Ἡ συνεισφορά τοῦ μαρξισμοῦ στή διερεύνηση τῶν ἀνθρωπιστικῶν προβλημάτων εἶναι διπλή. Ἀπό τή μία, ἀνέλυσε τόν ἰδεολογικό χαρακτήρα τοῦ παραδοσιακοῦ ἀνθρωπισμοῦ, τόν τρόπο τῆς γένεσης καί τήν κοινωνική λειτουργία του, τή λειτουργία ἑνός ἀνθρωπισμοῦ πού συμβάλλει στήν διαιώνιση τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς. Ταυτόχρονα ἀνέλυσε τήν ἀντίφαση ἀνάμεσα στό ρεαλισμό τῶν ἀστῶν ἰδεολόγων, ὄχι μόνο στήν καθημερινή πρακτική τους, ἀλλά καί στίς ἐπιμέρους θεωρητικές κατασκευές τους, καί στό γενικόλογο καί ἔξωπραγματικό χαρακτήρα τῶν

ἀφεταιριακῶν τους θέσεων καί τῶν γενικῶν τους ἀντιλήψεων.³⁸ Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ἐπεξεργάστηκε μιᾶ συνολική ἀντίληψη τοῦ ἀνθρώπου, σέ ὀργανική ἐνότητα μέ τή φιλοσοφία του, μέ τόν ἱστορικό ὕλισμό καί μέ τήν πολιτική πρακτική του.

Θά μπορούσαμε, μέ ὄλους τούς κινδύνους γιά σχηματικότητα πού αὐτό συνεπάγεται, νά συνοψίσουμε ὡς ἑξῆς τίς βασικές θέσεις γιά ἕνα λειτουργικό σοσιαλιστικό ἀνθρωπισμό.

□ Σκοπός τῆς πολιτικῆς, καί εὐρύτερα τῆς κοινωνικῆς πρακτικῆς τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, εἶναι ἡ δημιουργία μιᾶς ἀταξικῆς κοινωνίας πού θά ἀποβλέπει στήν πραγμάτωση τῆς μεγαλύτερης δυνατῆς εὐδαιμονίας γιά τήν ὁλότητα τῶν μελῶν της.

□ Ἡ προοπτική αὐτή θεμελιώνεται στήν ὑπαρξη τῆς φυσικῆς καί τῆς κοινωνικῆς νομοτέλειας, ἀπ' ὅπου καί ἡ σταθερή ἐπιδίωξη τοῦ μαρξισμοῦ νά γνωρίσει τόν κόσμο γιά νά τόν ἀλλάξει κι ἀλλάζοντάς τον νά τόν γνωρίζει.

□ Ἡ ἐργασία εἶναι κοινωνική λειτουργία πού ἐξασφαλίζει τίς ὕλικές προϋποθέσεις τῆς ἀνθρώπινης εὐδαιμονίας. Οἱ ἐλεύθερα συνεταιρισμένοι παραγωγοί πρέπει νά ἀποφασίζουν ἀπευθείας ἢ μέσω τῶν ἐργατικῶν συμβουλίων γιά τίς κατευθύνσεις τῆς οἰκονομίας, τήν προτεραιότητα τῶν ἀναγκῶν, καί γενικά γιά ὅ,τι σχετίζεται μέ τήν παραγωγή καί τήν κατανομή τοῦ κοινωνικοῦ πλούτου.

□ Ἡ κοινωνική ὀργάνωση καί ὁ κοινωνικός ἔλεγχος τῆς παραγωγῆς, καί συνολικά τῆς συλλογικῆς ζωῆς, ἀποτελεῖ τή βάση γιά τήν οὐσιαστική δημοκρατικότητα τῆς κοινωνικῆς συμβίωσης, πού στό ἐπίπεδο τῶν θεσμῶν ὑλοποιεῖται ὡς ἐργατική δημοκρατία.

□ Στή βάση τῆς κοινῆς ἐργασίας πραγματοποιεῖται καί οὐσιαστικοποιεῖται ἡ ἐνότητα τοῦ ἀτόμου μέ τό σύνολο. (Ἡ ἐνότητα αὐτή ὑπῆρχε ὡς προϊόν ἀνάγκης στίς πρωτόγονες κοινότητες. Τώρα πρόκειται γιά ἐνότητα σέ ὑψηλότερο ἐπίπεδο, ἐνότητα συνειδητή, καί ὄχι προϊόν τῆς τυφλῆς ἀναγκαιότητας). Τό ἀτομικό καί τό γενικό συμφέρον δέν ἀντιφάσκουν στά πλαίσια τῆς ἐργατικῆς δημοκρατίας, ὅπως δέν ἀντιφάσκει ὁ κοινωνικός χαρακτήρας τοῦ ἀτόμου μέ τίς προσωπικές του ἰδιαιτερότητες. Ἀλλά,

ὅπως τονίστηκε, δέν πρόκειται γιά ταύτιση. Καί προπαντός, αὐτή ἡ ἐνότητα δέν διαμορφώνεται αὐτόματα οὔτε θεσμοθετεῖται, ἀλλά συγκροτεῖται στή διάρκεια μιᾶς μακρᾶς περιόδου ἐνοποίησης τῆς κοινωνίας.

□ Ἡ ἐργατική-σοσιαλιστική δημοκρατία βασίζεται στό σεβασμό τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου, καί ἀποβλέπει στήν ὀλοκληρωτική ἐξάλειψη τῆς βίας μέ τή βαθμιαία ἀποκέντρωση τοῦ Κράτους, πού εἶναι ἀναγκαῖο κακό στά πρῶτα στάδια τῆς οἰκοδόμησής τοῦ σοσιαλισμοῦ.

□ Ἡ πνευματική ἀνάπτυξη τοῦ ἀτόμου στά πλαίσια τῆς κοινότητας ἐξασφαλίζεται μέ τήν ἐνεργητική συμμετοχή του στήν παιδεία, στήν τέχνη, καί γενικότερα στήν κοινωνική ζωή. Ὁ πλοῦτος τοῦ ἀτόμου καθορίζεται ἀπό τό σύνολο τῶν κοινωνικῶν του σχέσεων.

□ Σέ μιά κοινωνία χωρίς ἱεραρχικές-ἐξουσιαστικές σχέσεις, ἐξαφανίζεται προοδευτικά καί ἡ ἐξουσιαστική ἀρνητική ἠθική. Μέσα ἀπό τίς νέες κοινωνικές σχέσεις διαμορφώνεται μιά θετική ἀντίληψη γιά τή ζωή, πού ἐναρμονίζεται μέ τή δημιουργική καί ἐνθουσιαστική βίωση καί πράξη.

□ Ἡ ἐπικράτηση τοῦ σοσιαλισμοῦ σέ παγκόσμια κλίμακα ἀποτελεῖ προϋπόθεση γιά τήν ἐξάλειψη τῶν ἐθνικῶν ἀνταγωνισμῶν καί τήν κατάργηση τῶν ἐξοπλισμῶν καί τῆς βίας στίς διεθνεῖς σχέσεις.

□ Ἡ παραγωγή στό σοσιαλισμό δέν ἐξυπηρετεῖ τό κέρδος, μά τίς ἀνάγκες τῆς κοινότητας. Τοῦτο ἐπιτρέπει τήν ἀποκατάσταση ὀρθολογικῶν σχέσεων ἀνάμεσα στόν ἄνθρωπο καί στό ἀνόργανο σῶμα του (τή φύση). Ἡ διαδικασία αὐτή προϋποθέτει τήν ἐπανεκτίμηση τῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν, τήν ἐξοικονόμηση τῶν πρώτων ὑλῶν, τήν προστασία τοῦ περιβάλλοντος καί τήν ἀνακοπή τῆς λεηλασίας τῆς φύσης πού ἐγκαινίασε ὁ καπιταλισμός.

Ἡ ἀνθρωπότητα ἀρχίζει μόλις σήμερα νά ζεῖ τή φάση τῆς συνειδητῆς ἱστορίας της. Ὡστόσο, οἱ νέες σοσιαλιστικές κοινωνίες δέν οἰκοδομήθηκαν πάνω σέ κάποιο ἀποστειρωμένο ἔδαφος, ἀλλά μέσα ἀπό τίς ἀντιθέσεις καί ὅλη τήν ἀρνητική κληρονομιά τοῦ καπιταλισμοῦ. Ἐπίσης, ἡ διαδικασία τῆς σοσιαλιστικῆς οἰκοδόμησής δέν καθοδηγήθηκε ἀπό κάποιον Ἀπόλυτο Λόγο ἢ ἀπό κάποιο Κόμμα Ἀγίων ἢ Ὑπερανθρώπων.

Στό κεφάλαιο πού ακολουθεί, θά σκιαγραφηθοῦν ὀρισμένα ἀπ' αὐτά τὰ προβλήματα πού ἦταν ἀπό χρόνια ὄρατά, ἀλλά πού τα ἀνέδειξε, μέ ἀπροσδόκητα σαρωτικούς ρυθμούς, ἡ κατάρρευση τῶν χωρῶν τοῦ ἄλλοτε «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ».

Σημειώσεις 11. Κεφαλαίου

1. Έρασμος (1467-1533), Th. Morus (1480-1535), F. Bacon (1561-1621), T. Campanella (1568-1639), Λούθηρος (1483-1546), Καλβίνος (1509-1564).
2. Βλ. σχετικά M. VERRET, *Théorie et politique*, op.cit., σ. 107.
3. Βλ. Ε. ΜΠΙΤΣΑΚΗΣ, *Θεωρία καί Πράξη*, op.cit. (3. καί 6. Κεφάλαια).
4. Βλ. K. MARX, *Le Capital*, τ. 1., σ. 85.
5. J. BENTHAM, Ἕλληνας νομομαθής, θεμελιωτής τοῦ ὠφελιμοῦ (utilitarisme).
6. K. MARX, *Le Capital*, op.cit., σσ. 178-79.
7. Βλ. MARX-ENGELS, *L'Idéologie allemande*, op.cit., σ. 104.
8. K. MARX, *Grundrisse* – παρ. ἀπό L. SÈVE, στό *Philosophie et religion*, op.cit., σ. 234.
9. M. VERRET, op.cit., σσ. 115-16.
10. L. ALTHUSSER, *Réponse à John Lewis*, ἐκδ. Maspéro, Paris 1975, σ. 25.
11. L. ALTHUSSER, *Pour Marx*, Maspéro, Paris 1975, σσ. 227-68.
12. *Ibid.*, καί περ. *Ἐπιθεώρηση Τέχνης*, 141 (1966) – op.cit.
13. M. VERRET, *Théorie et politique*, op.cit., σσ. 115-16.
14. *Ibid.*
15. Βλ. L. ALTHUSSER, *Positions*, «Éd. Sociales», Paris 1976, σσ. 159-72.
16. Βλ. K. MARX, *Le Capital*, τ. 1., σ. 20 (Πρόλογος).
17. MARX-ENGELS, *L'Idéologie allemande*, op.cit., σ. 93.
18. *Ibid.*, σσ. 62, 63, 91, 99, 103, 104 κ.ά.
19. *Ibid.*, σ. 320.
20. Πρόβλ. ΜΑΡΞ-ΕΝΓΚΕΛΣ, *Διαλεχτά Ἔργα*, τ. 2., Ἀθ. 1951.
21. MARX-ENGELS, *L'Idéologie allemande*, op.cit., σσ. 96 καί 104.
22. MARX-ENGELS, *Ibid.*, σσ. 63-64.
23. K. MARX, *Le Capital*, τ. 1., σ. 259.
24. *Ibid.*, τ. 8., σσ. 198-99.
25. *Ibid.*, τ. 2., σ. 166.
26. Βλ. F. ENGLES, *Anti-Dühring*, op.cit., σσ. 307-11.
27. Πρόβλ. J. HOFFMAN, *Marxism and the Theory of Praxis*, ἐκδ. Lawrence and Wishart, London 1975, καί Ε. ΜΠΙΤΣΑΚΗΣ, *Θεωρία καί Πράξη*, op.cit. (Κεφ. 5).
28. A. GRAMSCI, *Gramsci dans le texte*, op.cit., σσ. 176-77.
29. Πρόβλ. K. MARX, Γράμμα στόν Αππενκον, στόν τόμο *Lettres sur le Capital*, «Éd. Sociales», Paris 1964.
30. Βλ. MARX-ENGELS, *L'Idéologie allemande*, op.cit., σ. 70.
31. *Ibid.*, σ. 68.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ 11. ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

32. Βλ. K. MARX, *Manuscripts de 1844*, op.cit., σ. 68.

33. K. MARX, *Le Capital*, op.cit., τ. 2., σ. 185.

34. *Ibid.*, σσ. 107-8.

35. MARX-ENGELS, *L'Idéologie allemande*, op.cit., σσ. 61-62.

36. GRAMSCI, op.cit., σ. 402.

37. J. LACROIX, *Marxisme, existentialisme, personnalisme*, op.cit., σσ. 16, 20, 22.

38. Κάνει πράγματι εντύπωση ό ρεαλισμός τών άστών ούμανιστών. Ό ΕΡΑΣΜΟΣ π.χ. είναι ένας βαθύς γνώστης τής εποχής του (βλ. *Eloge de la folie*, έκδ. Garnier-Flammariion - και έλλ. έκδ., «Ήριδανός»). Ό θεοσεβής ΛΕΙΒΝΙΖ ήταν

έξαιρετικά πρακτικός διπλωμάτης και διαχειριστής. Τό ίδιο ό συνάδελφός του (στά μαθηματικά) ΝΕΥΤΩΝΑΣ, πού δέν ήταν μόνο μέγας μαθηματικός, αλλά είχε λαμπρές επιδόσεις στό νομισματοκοπέιο, και συμπλήρωνε τό επιστημονικό του έργο μέ ήθικοπλαστικές νουθεσίες (βλ. *Opticks*, έκδ. Dover). Αντίστοιχα, στίς Φιλοσοφικές Έπιστολές του, ό ΒΟΛΤΑΙΡΟΣ δέν υποτιμά καθόλου τά οικονομικά και τά φορολογικά ζητήματα (βλ. *Lettres philosophiques*, έκδ. Garnier-Flammariion). Τέλος, είναι γνωστός ό επιστημονικός και κοινωνικός ρεαλισμός του Kant, και ή κοινωνικότητα και ό πρακτικός κονφορμισμός του «ήμίθεου» Hegel.